

МЕНТАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ У НОВЕЛІСТИЦІ Ф. ПОТУШНЯКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (29). Щербей О. Ментальний портрет українців Закарпаття у новелістиці Ф. Потушняка; 17 стор.; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті досліджується відображення ментальних особливостей закарпатських українців у новелістиці Ф. Потушняка в контексті його етнопсихологічних та етнографічних праць («Світогляд закарпатського народу», «Закарпатська українська етнографія»).

Ключові слова: ментальність, народний характер, регіональний психотип, етнопсихологічна риса.

У силу об'єктивних причин – географічного розташування та складної історико-політичної долі, у Закарпатті процес становлення нової української літератури відбувся тільки у 20-30-х рр. ХХ ст., найпізніше порівняно з іншими регіонами України.

Нова українська література у Закарпатті так само, як і в Наддніпрянській Україні кінця ХVІІІ ст., формувалась на ментальній основі. Один із її основоположників, Ф. Потушняк, характеризує місцеве тогочасне письменство, вказував на його виразний етнографічний характер, соціальну проблематику, реалізм, фольклорні засоби художнього зображення, моралізаторство. Письменник наголосив, що попри невисокий рівень «ця література є першою ознакою пробудження Закарпаття» [13, с. 189].

Ф. Потушняк глибоко усвідомлював фундаментальну роль літератури у самоідентифікації та самовдосконаленні етносу: «Література має велику задачу в культурному житті народу. Це вона відкриває нам очі на наше духовне народне я, на ті глибокі скриті тайники, які в житті народу учинкують. Література – це немов чарівний кристал, через який бачимо все те, що лежить скрито в душі народу <...>. Без літератури ми ніколи не пізнаємо себе, ані нас ніхто не пізнає, ані не збудемо собі відповідне оцінення і в найближчих нам народів» [15, с. 461-462]. Предметом літератури, на погляд Ф. Потушняка, має стати «передусім дух народу і його суттєва основа» [15, с. 462]. А характеризувати дух закарпатського українця «можна тільки із вивчення його життя, фольклору, вірувань» [16, с. 76].

Духовно-творча діяльність Ф. Потушняка є яскравим втіленням його ідейних переконань. Закарпатоукраїнський митець глибоко вивчав і систематизував філософію, етнографію та етнопсихологію краю, що дало йому можливість у власній художній творчості, передусім новелістиці, відобразити цілісну картину специфіки духу закарпатського українця у базових психоментальних рисах. Письменник відійшов від практики етно-

графічного побутописання своїх попередників і творив у руслі модерної літератури, яка поставила в центр уваги людину, «її внутрішні проблеми та ментальні процеси» [10, с. 21]. Л. Горболіс зазначила, що для письменників-модерністів володіння інформацією етнопсихологічного та етнокультурного змісту «означало урізноманітнити зв'язки літератури з життям, заглибитись у суспільно-економічні процеси, психологію, внутрішній світ, етику героя, його зв'язки з природою, громадою, сакральним світом, іншими особистостями, удосконалити художнє моделювання дійсності» [5, с. 39].

Дослідники пов'язували неповторну вартість новелістики Ф. Потушняка саме із майстерним відтворенням психологічних основ закарпатоукраїнців. Рецензент другої книги «Оповідання» (1942) Микола Лелекач вбачав у творах Ф. Потушняка, особливо у тих, «теми котрих автор бере з народних вірувань», «незвичайно велику літературну ціну» [9, с. 71]. На думку Василя Маркуся, рецензента третьої збірки новел Ф. Потушняка «Гріх», джерелом оповідань письменника є «духовний світ нашого народу, підкарпатського села, якого автор єсть красним знавцем» [2, с. 202]. Критик акцентував увагу на нерозривному зв'язку творів Ф. Потушняка із його філософією, що виокремлює його манеру письма з-поміж інших прозаїків: «При розборі останньої збірки «Гріх», як і «Оповідань», треба виходити з того критерію, що Ф. Пасічник [Ф. Потушняк – О. Щ.], письменник-філософ, має свій окремий напрямок в нашому письменстві, свій жанр, відмінний поступ до мотиву, специфічний погляд на розвій акції, а рівно і своєрідний пасічницький стиль» [2, с. 203]. За спостереженнями В. Маркуся, оповідання митця позначені глибоким відбитком народної філософії.

Перший ґрунтовний дослідник доробку Ф. Потушняка С. Недзельський зазначив, що у прозі письменника «є дух народу, трепет народної душі» [6, № 43]. У «Критичних замітках про творчість Ф. Потушняка» літературознавець застосував цілісний підхід до висвітлення постаті митця, дослідив глибинний взаємозв'язок між його

етнографічною працею і літературною творчістю. За висновком Є. Недзельського, «у белетристиці Потушняк... сюжет буднього побуту описує словами і тлумаченнями саме... паралельної сторони нашого буття, з точки зору вірувань. Оскільки всі сюжети він бере з простонародного життя, ми знаходимо в психології і образах все те, що шляхом досліджень автору вдалося встановити в наукових працях» [6, № 46]. На думку критика, наукова робота і художній дар Ф. Потушняка «дали йому через душу свого народу проникнути до глибини душі людини взагалі. Ідучи углиб реального, письменник досяг глибинного шару загальнолюдського» [6, № 45]. Національний колорит, за словами Є. Недзельського, митцеві вдається реалізувати за допомогою «мистецтва образу», неповторного стильового підходу, коли «читаєч не словами, а силою переживань від образів, сказати б метафорично, вводиться у той клімат, де розвивається сам сюжет. В жодному оповіданні Потушняка ми не зустрічали вказівку, що йдеться про наші Карпати, про таке-то село, де проживають наші русини і т.д. Стиль доповнює все це» [6, № 45].

На присутність у новелістиці Ф. Потушняка «народного духу» вказували також інші дослідники – І. Вишневський, В. Микитась, В. Фединишинець, В. Поп.

Увага до ментальних особливостей сприяла розгортанню екзистенційної проблематики у новелістиці Ф. Потушняка, адже українська ментальність є найсприятливішим ґрунтом для розвитку екзистенційного типу філософування [8, с. 7]. Л. Голомб влучно підмітила, що «життя закарпатського селянина, глибини його духу давали письменнику матеріал для розв'язання складних екзистенційних проблем» [4, с. 268].

Отже, усі дослідники новелістики Ф. Потушняка звертали увагу на її ментальну спрямованість, однак системно це питання іще не вивчалось. Метою представленого дослідження є спроба окреслити ментальний профіль закарпатського українця у новелістиці Ф. Потушняка в контексті його етнографічних праць.

Психологічну структуру характеру закарпатського українця Ф. Потушняк дослідив головним чином у працях «Світогляд закарпатського народу» та «Закарпатська українська етнографія: значення, історіографія, завдання, проблеми та їх вирішення, елементи та їх розміщення». Дослідник виокремив головні характерологічні риси психотипу українця Закарпаття початку ХХ ст.: містицизм, забобонність, велику прив'язаність до рідної скиби – свого краю, природи, родини, недовірливість і приниженість та, водночас, протест проти соціальної несправедливості. Ф. Потушняк підкреслив такі відмінні ознаки темпераменту закарпатця від інших регіональних етнотипів українців, як колективізм і раціоналізм на противагу індивідуалізму та кордоцентризму.

Етнопсихологічні дослідження Ф. Потушняка органічно доповнює його новелістика, де ментальність закарпатських українців розкривається безпосередньо у психоповедінкових реакціях на життєві, часто межові ситуації. Такий ракурс дозволяє чіткіше визначити, проаналізувати та осмислити вдачу українських закарпатських селян, її вади та переваги, адже «література, як форма національної свідомості, спосіб самоздійснення нації, має зображати і ті, й інші, зображувати їх у єдності суперечностей» заради самопізнання та самовдосконалення [3, с. 3].

Особливу увагу в новелістиці Ф. Потушняк звернув на сильну віру карпатоукраїнця початку ХХ ст. у містичні явища, яка межує із забобонністю - відсутністю правильного, наукового уявлення про зв'язки та закономірності явищ природи і суспільства. Віра у «нечисте» та викликаний нею містичний страх лежать в основі сюжетів цілої низки новел – «Американтош», «В мочарах», «Верба», «Вітряник», «Дарунок», «Закон», «Капельох із зеленим пером», «Упир».

Чи не до найбільш трагічних наслідків призводить віра у заселений нечистою силою світ у новелі «Упир». Її головний персонаж – сільський ворожбит Іван під впливом забобонів вбиває сліпого жебрака, вбачаючи у ньому тілесне втілення упиря, за що стає засудженим на п'ятнадцять років ув'язнення.

Сюжет побудований модерно – починається із середини розвитку дії – очікування Іваном таємничої «вирішальної хвилини». Новелістичну напругу продукує похмурий пейзаж нічної негоди, який одночасно функціонує як символ психологічного стану персонажа. Зав'язка – рішення чарівника стати до боротьби з нечистою силою – передусе експозиції. В останній же розгортається історія кохання Івана до молоденької красуні Маринки, яке згодом змінюється батьківською любов'ю і прагненням захистити молодого залицяльника дівчини від упиря. Коханий хлопець Маринки, який несерйозно ставиться до містичних побоювань Івана, виступає типом молодого закарпатського покоління, вільного від містичних забобонів.

Найгострішим та найнапруженішим моментом твору, його кульмінацією є зустріч та боротьба Івана з «упирем». Зіпхнувши «нечисту силу» у розбурхану річку, «сільський охоронець» відчуває гордість, однак не здобуває душевної рівноваги. Внутрішнє сум'яття Ф. Потушняк показує через думки і емоційний стан персонажа: «Іван рушає додому, думаючи собі: «Я його (хлопця – О.Щ.) спас...» <...> Але на душі в нього чомусь боляче» [17, с. 90].

У вендепункті, що відсунений на кінець новели, концентрується увесь трагізм та драматизм наслідків, до яких призвела наївна віра у нечисту силу. Письменник підкреслює глибоку закоріненість містичної віри у свідомості закарпатця, адже Іван не спроможний визнати свого злочину і «далі

вірить, що вбив упиря і врятував село, зберіг щастя Маринки...» [17, с. 90].

Затьмарену містикою психіку закарпатського українця Ф. Потушняк майстерно простежує у новелі «Верба». У центрі сюжету – межовий психологічний стан батьків перед обличчям смерті власної дитини. Сім'я Межових, яка тривалий час страждала від безпліддя, народження сина сприйняла за вияв містичної сили природи, дії ворожіння: за порадою знахаря жінка тричі на русалля ходила голою до верби просити, щоб та подарувала їй дитину. Раптову ж хворобу Петрика батьки пов'язали із порушенням табу не показувати вербі «подаровану» нею дитину. Коли молодша донечка Оленка розповіла, що вона з братиком колисалася на вербі, батьків охопив справжній жах, передчуття фатальної трагедії – смерті сина: «Обоє знали напевно – син помре...» [14, с. 112]. Страшні трагічні почуття, напружене очікування батьків письменник змальовує у їх зовнішньому вияві, екстервентним способом: батько має спітніле обличчя, розкуйовджене волосся, гострий погляд, а мати заціпеніла від переживань, риси її обличчя видовжилися.

Ф. Потушняк порушує у творі гендерну проблему нерівності між чоловіком і жінкою, характерну для етноменталітету закарпатців, який відзначався домінуванням патріархату, а «жінка вважалась гіршою («нечистою») за чоловіка істотою» [13, с. 206]. Батьки думали: «Чому верба не забрала Оленку? <...> Оленка – дівчинка, до того трирічна... Могла б вибрати її!» [14, с. 112], коли Петрика сприймали як «єдиного сина й майбутнього помічника для себе», «пильнували, догоджали йому, наскільки це було можливо, і любили як наслідника» [14, с. 112]. Ці думки штовхають батька на афективний вчинок – спробу віддати вербі доньку. Письменник детально описує внутрішній психоемоційний стан персонажа і його зовнішні фізіологічні прояви, немов рвучкими динамічними штрихами накреслюючи криву наростання і найвищої точки страшного несвідомого стану, коли батько кладе сплячу Оленку у вітряну холодну ніч під вербу і збирається відійти. На думку Л. Голомб, останній епізод «нагадує подібну сцену із «Новини» В. Стефаніка» [4, с. 267].

У розв'язці батьківське почуття любові долає і руйнує забобони. Слабий плач Оленки повертає до свідомості батька, і він щодоуху біжить назад по доньку та рубає вербу. Л. Голомб вважає, що в кінцевій картині вирубування батьком дерева письменник показав безмежність духовної сили людини, яка змогла «переважити містичний жах перед усевладдям природи і повстати проти незрозумілої, темної сили, що хоче забрати найдорожче» [4, с. 267]. У цій сцені також показано бунт людини проти самої смерті, боротьба за життя і викорінення зла у вигляді забобонів.

У праці «Світогляд закарпатського народу» Ф. Потушняк наголошує на релігійній забобонно-

сті земляків: «Закарпатський українець не проник углиб релігійного поняття. Релігійна інституція у нього є продуктом установи, нормою, а не проявом спеціальної психіки <...>. Він сильно забобонний, що є проявом соціальним, а не впливає зі самої душевної властивості народу» [16, с. 80]. До проблеми релігійної забобонності Ф. Потушняк звертається у новелі «Чудо». Є. Недзельський, аналізуючи новелу, схильний визнавати її ледь не «приватним випадком» саме закарпатського (писав, відповідно до того часу, «угро-руського») життя, епізодом неповторним в іншому геоетнічному кліматі завдяки народній мові, образам рідного краю, мистецтву говорити повновагами словами. На думку дослідника, твір «постає як глибинний і художньо досконалий символ переживання дива» [6, №45]. В. Микитась вважав, що в новелі «Чудо» «письменник досить добре показав забобонність села, висміяв трагічну набожність героїні і віру селян у всякі чудеса» [7, с. 16]. «Тут відчувається, – говорить літературознавець, – присутність автора, який глузує, сміється, викриває, а не пасивно спостерігає» [7, с. 16].

Осмилюючи віру закарпатських українців у Бога, Ф. Потушняк вказав на її практичну основу: «... за виконання обрядів, приписів, за молитви, дари і т.п. людина отримує на тому світі щасливе життя, а в протилежному пекло» [16, с. 86]. Практичною та поверховою є віра головної героїні новели «Чудо» – баби Гафії, яка, суворо дотримуючись церковно-релігійних правил (постів, регулярних відвідин церкви, сповіді і причастя, молитви), прагне підвестись серед людей як свята ще у «цьому світі».

«Святість» баби Ф. Потушняк іронічно підкреслює у її портреті, виконаному в іконописній техніці (змалювання неприродно великих очей і худого тіла): «... ясні чорні очі свідчать ще, що вона (лице – О.Щ.) не мертва. Стара святочна сукманина недбало звисає на ній, як на пужалі, що його хтось ненароком встроїв там серед конопель...» [14, с. 61].

В експозиції Ф. Потушняк кілька разів фокусує увагу на стані голоду Гафії, близького до стану оп'яніння («Вона спотикається і йде в три боки ще з учора нічого не їла...», «Стежка, все довкола почало жовтіти перед нею, і вона мало не впала...» [14, с. 61]), який стає причиною об'явлення «чуда».

Видіння бабою Богородиці з дитятком у криниці становить зав'язку твору. Психологічний стан героїні у момент «дива» Ф. Потушняк фіксує за допомогою «видимої мови душі»:

« - Чудо! Чудо! – закричала баба Гафія, сама того не хотючи, піднявши руки вгору. Потім почала битися в груди, хреститися і бити поклони. Заламала руки і нараз верескнула не своїм голосом... Сльози залили її, і вона заспівала «Слава во вишніх...» [14, с. 62-63].

Довкола баби швидко збирається гурт цікавих, який переймається станом релігійного афекту

«святої жони» і, за словами Є. Недзельського, починається масовий психоз про «чудо» [6, №45]. Натопів із релігійно-трепетним пафосом звертається до «святої Гафії», аби вона помолилася за дощ. Коли справді надійшла злива, душа Гафії тріумфує, баба переживає найвищий ступінь релігійного екстазу: «Глянула на темне небо, з якого лився животворний дощ, і душа її наповнилася безмежною радістю і гордістю. Щось ніби піднімало її вище хмар і несло далеко за гори, в недосяжні далі. Їй, бабі Гафії, явилось чудо і сповнилася молитва!» [14, с. 65].

У момент своєї «найвищої святості» баба чинить гріх: бере з торби свинарчука хліб, сіль і цибулю і з'їдає. «На гарячому» її ловить Амбросій – молодий попівський син, який жартівливо звертається до баби, порівнюючи її з мокрою мишею. Це сильно обурює «святу особу»: «Як з нею смієхтось так говорити... в такий божественний час, та ще й такий, як Амбросій, що з ним не одна дівка в селі перекупується» [14, с. 66].

Амбросій скептично ставиться до бабиного чуда, і в душі Гафії наростає лють на хлопця попри те, що вона пообіцяла собі не впускати в серце жодної злої думки. Героїня в певний момент відчуває страх через гріх злоби.

Центральний конфлікт твору відбувається між бабою та Амбросієм біля криниці, у якій трапилося «чудо». Хлопець відкрито заявляє, що ніякого чуда не сталося, а тільки бабі Гафії «щось привиділося з посту», «... із старості ... а на бурю показував барометр вже день тому» [14, с. 67]. Цими словами він викликає напад агресії у баби Гафії. «Свята постниця Гафія», що раніше в душі тільки проклинала Амбросія («недобре би його вхопило»), тепер переходить до кардинальних зовнішніх виявів негачії – рукоприкладства. Цей момент є кульмінацією твору. Письменник порушує проблеми зла в душі героїні, егоїзму під маскою «святості» і «божественної доброти», відсутності справжніх християнських чеснот – любові і поваги до ближнього, незлобності, лагідності, неосудження, всепрощення.

Захистити бабу і «чудо» взявся пастух Андрій – друг Гафії по «релігійному духу», який у храмі завжди «клячить перед образом і голосно, на всю церкву, молиться» [14, с. 60]. Він женеться із батоном за Амбросієм, але не наздоганяє його.

Ф. Потушняк добирає до образу Амбросія порівняння, які розкривають його життєву енергійність, молодечий запал, символічно – свободу від забобонів – «соняшник», «молодий вітер». Через полярні образи хлопця і баби Ф. Потушняк порушує конфлікт молодості зі старістю, а також утілює у них вузлові точки моделі буття – життя і смерть, два способи існування, буття-у-світі – вільний, гедоністичний і строгий, обмежений, релігійно-аскетичний.

У розв'язці Ф. Потушняк показує, що баба відчуває на власному сумлінні тягар гріхів через

свою «надмірну святість». Цей момент, влучно означений Є. Недзельським як катарсис, становить пуант новели. Митець висвітлює страждання-покаяння у внутрішньому самоаналізі баби за допомогою риторичного експресивного запитання і прийому трикрапки: «Та й чому вона таке робить?.. Б'є Амбросія... краде хліб від свинарчука... залишила хату і голодну Біланю» [14, с. 68]. Екзистенціаль страждань Гафії – це момент справжнього дива – духовного очищення, звільнення від гріха перед обличчям усього села: «І баба Гафія голосно розплакується перед усім народом» [14, с. 67].

Загалом, на тлі сюжету оповідання «Чудо» у панорамній картині – «Церква блищала золоченим хрестом високо над розквітлим селом» [14, с. 62], Ф. Потушняк змалював потяг закарпатського українця до Бога. Образ церкви, яка повна народу і об'єднує всі вікові категорії людей: старих, великих і маленьких, – постає моделлю буття, вічності.

За композиційними особливостями «Чудо» – подієва полімоментна новела. У стильовому плані твір неореалістичний з елементами експресіонізму.

Досліджуючи особливості психіки закарпатського українця, Ф. Потушняк відзначав таку негативну рису, як покірність, виплекану гнітом панщини і лихварства [16, с. 81]. Проблема нездатності людини до спротиву несправедливості письменник порушує у новелах «Пригода», «Пугач», «Коза».

Приниженість та страх закарпатського селянина перед панством моделюється у новелі «Пригода». Письменник психологічно тонко простежує реакцію страху селянина Івана Буряка на п'яного агресивного пана жандарма, що одного дня раптово увірвався до хати. Жах шершу паралізує селянина, позбавляє слуху та мови, а згодом активізує опірні сили – фізичну боротьбу і втечу. Розвиток дії витриманий у граничній динаміці, експресивності. Загнаний панікою Буряк опиняється у чужій хаті і сподівається уникнути лиха, але дуже швидко довкола збираються люди і тепер страх персонажа змінюється на сором перед громадою, думка якої для українця завжди відіграє важливу роль. Саме тоді страх перероджується у відчайдушний виклик злу, поборення страху, що становить експресивний новелістичний пуант: «І тяжкий, болучий крик вирвався з грудей, викидаючи його з-під постелі».

Став серед хати кострубатий, з витріщеними очима, і дико розглянувся кругом себе» [14, с. 21]. Образ людини в межовій ситуації подано у світлі властивого для експресіонізму засобу брідоти, як найсильнішого для вияву експресії внутрішніх почувань персонажа. З цього моменту сюжетна напруга нівелюється, різко йде на спад до трагічної розв'язки – загибелі Івана від перенесеного душевного потрясіння. Комплекс меншова-

тості, слабодухість, страх і покора перед панством, його несправедливістю, що принижує людину, згубили життя персонажа новели.

Проте у більшості новел Ф. Потушняк показує, що загнані у крайні межі відчаю закарпатські українці дають опір «панам-гелевачам». Вияви духовної сили закарпатської частини українського народу у вигляді рішучого протесту і боротьби проти соціальної несправедливості, ментальна орієнтація на активну особистість, «лицарський тип український» (І. Франко) властиві для новел «Візник», «Анатомія», «Сила життя», «Сільські лицарі», «Три богатирі».

Тема опору закарпатського українця несправедливості та жорстокості панів показана в новелі «Анатомія». Твір належить до жанрового різновиду робітничої новели, написаний під впливом циклу «бориславських оповідань» та повісті «Борислав сміється» І. Франка.

Засобом новелістичного нагнітання напруги на початку твору служить пейзажна експресіоністична картина, у центрі якої фабрика, що «сердиться, сахтить, мов прив'язана потвора, що не може зірватися з пут» [17, с. 15]. Зав'язка новели трагічна: на траві конає порізаний пилою робітник Іван, над яким зібралась громада товаришів по праці. Люди зауважують, що в нутрі людини «усе, як у звіряти» [17, с. 15].

Хазяїн тепер вербує до роботи за циркуляркою друга Івана Василя, бо «фабрика стоїть, а то – гроші». Робітник Юра висловлює підозру, що смертельна травма попередника – результат несправності машини. Його обурення стосовно несправедливості та пихи панів вияскравлено в оклику: «- Гелевачі! В золото одягаються, а під золотом, що?! Такі як у Йвана, і серце, і печінка! А думають, що світ за ноги держать» [17, с. 17].

Тим часом циркулярка смертельно калічить і Василя. Цей момент Ф. Потушняк малює зі значною експресіоністичною силою за допомогою звукових ефектів: «- Грах-х-х.. пі-і-інь!.. – і страшенний крик людини...» [17, с. 17].

Незважаючи на те, що циркулярка забрала вже два людські життя, шафар змушує йти працювати за нею Юру, хоча той і благає не робити цього. Побачивши жорстоке вдоволення у жестах та міміці економа, доведений до відчаю Юра хапає сокиру і всаджує її у груди фабриканта, а шафар стріляє в одурілого.

Ця страшна ситуація відкриває очі людям на фізіологічну ідентичність, а отже, рівність і рівноцінність багача і простого робітника. Озброюючись новим і незвичним словом «анатомія», робітники наводять страх на керівництво: «- Ха-ха! Анатомія! <...> Видите, люди, і в панів такі самі черева, як у простого челядника... Чоловік – та й готово... Анатомія, пане... Ви прикривалися від нас дорогими шатами і хотіли показати нам, що ви – щось більше за людей» [17, с. 19].

Отже, в новелі «Анатомія» письменник художньо показує наростання боротьби робітників за

свої права. Твір обрамлює топос фабрики. Як символ людського горя, приниження та страждань будова постає переможеною: «А під горою глухо бовваніє фабрика, як звір, що простягнув лапу, але його підстрілили» [17, с. 20].

І. Абрамова зазначає, що «етнопсихологічні концепції національного характеру враховують присутність такого фундаментального компонента етнічної ідентичності, як архетипи колективного несвідомого» [1, с. 12]. Рідна скиба, прив'язаність закарпатського селянина до якої акцентує у етнопсихологічних студіях Ф. Потушняк, становить Архетип Землі, Великої Матері у його творчості. Глибокий праж'язок закарпатоукраїнця із землею письменник простежує у новелі «Прадідівська». Сюжетно-композиційна єдність гармонійно зцементована за допомогою імпресіоністичного музичного прийому гри сопілки, яка озвучує розповідь про радість здійсненої мрії діда Івана – про повернення прадідної землі на горбі. Це зумовлює потужність ліричного струменя в новелі. Голос сопілки розгортає у свідомості дідових синів, які орють ниву, історію про життя їхнього діда-велетня, що володів горбом, на якому, за легендою, захований Довбушів скарб. Проте, потрапивши у сіті лихваря, прадід втратив його. А їм, синам, які воювали за рідний край, вдалось повернути собі втрачену землю.

Радість осягнення буття дідом і його синами виражена через кольорову палітру: образ діда осяяний сонячним золотим ореолом, зацентрована увага на білих вишиваних сорочках синів.

Новела завершується мажорним акордом пісні діда і його синів, яка оповідає про радість буття. Тут з'являється ще один сакральний архетипний образ – хати: «... тепер і сини не витримали, мов вперше в житті зрозуміли, що згорблена старенька хатина також може почути і зрозуміти їхні голоси – заспівали» [17, с. 152]. Антеїзм, прагнення злитися з довкіллям посередництвом праці на землі та гри на сопілці – це істинний шлях до справжнього щастя українського селянина.

Ф. Потушняк-етнограф наголошував на ріднинній прив'язаності закарпатця: «Родина – це середовище, без якого він не може жити. Родичі, діти, жінка – це частина його тілесна і душевна. Він ніколи не лишить жінку, діти» [16, с. 80]. Родина виступає етноментальним архетипом у новелі «Право на життя». У центрі сюжетної матриці – межова ситуація, в якій опинився вояк, що, виїшовши живим із пекла війни завдяки кохання до молодій жінки Марійки, дізнався про її зраду. Долаючи свій гнів, персонаж вибачає своїй дружині, утверджуючи її особистість (як і всяку іншу) рівноцінною собі: «Право на життя має кожний – зашептало йому щось у серці і мозку. І вона має право на життя. А його ніхто нікому не сміє відбирати» [11, с. 43]. Тут звучить ідея цінності свободи людської особистості взагалі і в рамках сімейних стосунків.

Художні акценти твору розставлені так, що проблему зради можна виправдати в конкретному випадку межової ситуації війни, пристрасної молодості Марійки. Вітальну силу в жінці митець оприявнює в її портретній характеристиці через прискіпливий погляд її чоловіка: «Приглянувся до неї так докладно, як ніколи дотепер... Така повна та свіжа, а в лице, як ружа. Молодість і сила життя так і дише з неї. А із кожного складу одежі так і дише пристрасть» [11, с. 42]. Письменник розкриває глибоку моральність героя новели, його воістину справжнє почуття любові, здатне на прощення тяжкого гріха зради.

Глибоке відчуття цінності кожної людської особистості у героя формує війна. Ф. Потушняк двічі, на початку твору і в середині, експресивно наштриховує звуковими, зоровими, запаховими символічними образами екзистенційний мотив жаху війни і пов'язаних із ним людських страждань: «Вовки світили на нього голодними очима з-за дерев, дикі птахи кричали із-зі дупла, а страхи звали тасмними зовами у прірву» [11, с. 40], «видів пекло, з котрого виліз, чув гук канонів, запах пороху і крик умираючих» [11, с. 42]. Митець акцентує увагу на тому, що персонажеві вдалося подолати тернистий шлях війни завдяки любові до своєї сім'ї, що становила сенс його життя.

Коли персонаж дізнається про зраду жінки, то перед ним відкривається екзистенційна прірва відчуття краху, втрати сенсу існування, яка випирана Ф. Потушняком у символічній візії, що оголює екзистенціали страждань самотності, утоми: «Довго дивився в те мраковиння свого життя. А воно дрижало, розходилося, гусло... Напоследі згу-

стилося в тяжкі, чорні хмари і спадало дощем в долину. І в тому дощі видів він себе, утомленого, замученого і зсушеного життям, як далекого подорожнього, серед безлюдної, темної пустині...» [11, с. 42].

Страшний досвід війни сприяв пізнанню, усвідомленню героєм твору цінності життя, любові, людської особистості та її свободи.

Ф. Потушняк, озброєний глибокими етнопсихологічними знаннями, у власній новелістиці змоделивав самобутній характерологічний портрет українців історико-етнографічного регіону Закарпаття. Письменник вказав на проблеми комплексу страху, меншовартості, приниженості закарпатоукраїнця.

Зосередження уваги на недоліках етноментальності українців Закарпаття спрямоване на їх усунення, на народне самовдосконалення, оздоровлення народного духу.

Висвітлення таких переваг, як волелюбність, протест проти соціальної несправедливості та звязок із землею, родиною вказує на неповторне горде і високоморальне духовне обличчя закарпатоукраїнців, дітей гір.

Ф. Потушняк у новелістиці довів власне наукове твердження про те, що «закарпатське село має виразний український характер» [13, с. 188], заперечуючи численні колонізаторські спроби асиміляції та привласнення закарпатського населення. Етнопсихологічними студіями та ментальною заангажованістю власної новелістики Ф. Потушняк зробив крок у бік консолідації закарпатської частини населення із всеукраїнським етносом.

Література

1. Абрамова І. Художнє трактування етнопсихологічних типів українця у прозі І.С.Нечуя-Левицького 60-80-х років XIX століття / І. Абрамова / Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2002. – 18 с.
2. В. М. [Маркусь] Нові книжки: Ф. Пасічник. Гріх та інші оповідання. Нар. Бібліотека ч. 30 / [Василь Маркусь] // Літературна неділя. – 1944. – Р. IV. – Ч. 17. – С. 202-204.
3. Вертій О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70–90-х років XIX століття / О. Вертій / Автореф. дис. ... докт. філол. наук. – Львів, 2011. – 27 с.
4. Голомб Л. Федір Потушняк / Л. Голомб // Письменники Срібної Землі: До 60-річчя Закарпатської організації Національної спілки письменників України / Упорядник П. М. Ходанич. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. – С. 263-269.
5. Горболіс Л. Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX – початку XX ст. / Л. Горболіс. – Суми: ВАТ «СОД» видавництво «Козацький вал», 2004. – 200 с.
6. Е. Н. [Недзельський] Критические заметки о творчестве Ф. Потушняка / [Свген Недзельський] // Русское слово. – 1942. - №№ 42-47.
7. Микитась В. Ф. М. Потушняк: [Літ.-критич. нарис] / В. Микитась. – Ужгород: Закарпат. обл. кн.-газ. вид-во, 1961. – 95 с.
8. Михайловська Н. Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі XIX – першої половини XX ст. / Н. Михайловська. – Львів: Світ, 1998. – 212 с.
9. Н. Л-ач. [Лелекач] Нові книжки: Пасічник: Оповідання. Народна Бібліотека ч. 10 / [Микола Лелекач] // Літературна неділя. - 1942. - Р. II. — Ч. 7. – С. 71.
10. Небесьо Б. Любовний трикутник: Іван Франко – народ – модернізм / Богдан Небесьо. – Сучасність. – Вересень. - 1991. – Ч. 9 (365). – С. 17-25.
11. Пасічник Ф. [Потушняк Ф.] Оповідання / [Федір Потушняк]. – Унгвар: Видання Подкарпатського Общества Наук, 1942. – 64 с.

12. Потушняк Ф. В долині синьої ріки / Федір Потушняк. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1957. – 168 с.
13. Потушняк Ф. Закарпатська українська етнографія: значення, історіографія, завдання, проблеми та їх вирішення, елементи та їх розміщення / Федір Потушняк // Тиводар М. Життя і наукові пошуки Ф. Потушняка. – Друге видання. – Ужгород: Гражда, 2010. – С. 163-254.
14. Потушняк Ф. Мати-земля: Оповідання та ч. 3-тя роману «Повінь» / Федір Потушняк. – Ужгород: Закарпат. обл. кн.-газ. вид-во, 1962. – 240 с.
15. Потушняк Ф. Рідна література / Федір Потушняк // Потушняк Ф., Петровцій І. Ворожки Осійських босоркань / Упорядкував І. Петровцій. – Осій, 2011. – С. 461-462.
16. Потушняк Ф. Світогляд закарпатського народу / Федір Потушняк // Потушняк Ф. Я і безконечність (Нариси історії філософії Закарпаття) / Упоряд., приміт. та післямова Р. Офіцинського. – Ужгород: Гражда, 2003. – С. 75-88.
17. Потушняк Ф. Честь роду: Оповідання, повість, поезії в прозі / Федір Потушняк. – Ужгород: Карпати, 1973. – 246 с.

Оксана Щербей

МЕНТАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЙНЦЕВ ЗАКАРПАТЬЯ В НОВЕЛЛИСТИКЕ Ф. ПОТУШНЯКА

Аннотация. В статье исследуется отображение ментальных особенностей закарпатских украинцев в новеллистике Ф. Потушняка в контексте его этнопсихологических и этнографических работ («Мировоззрение закарпатского народа», «Закарпатская украинская этнография»).

Ключевые слова: ментальность, народный характер, региональный психотип, этнопсихологическая черта.

Oksana Shcherbey

THE MENTAL PORTRAIT OF A UKRAINIANS OF TRANSCARPATHIA IN THE SHORT-STORIES OF F. POTUSHNYAK

Summary. The article deals with reflection of mental characteristics of the Transcarpathian Ukrainians in the short-stories by F. Potushnyak in the context of his ethnopsychologic and ethnographic works («Conception of the world of the Transcarpathian people», «Transcarpathian Ukrainian ethnography»).

Key words: mentality, a national character, a region psychotype, an ethnopsychologic trait.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2013 р.

Щербей Оксана Степанівна – аспірантка кафедри української літератури УжНУ.